

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2004

Ψυχολογία της δημιουργικότητας στην επιστήμη (μελέτη περίπτωσης: η διαμόρφωση της πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας του L.Vygotsky)

Μανώλης Δαφέρμος¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο επιχειρείται η κριτική ανάλυση των βασικών προσεγγίσεων της δημιουργικότητας στην επιστήμη. Στο παράδειγμα της ζωής και του έργου του L. Vygotsky επιχειρήθηκε η ανάλυση της επίδρασης που ασκεί η στάση ζωής του ερευνητή στην επιλογή του ερευνητικού πεδίου και στην κατεύθυνση της επιστημονικής δραστηριότητας. Η δημιουργικότητα στην επιστήμη εξετάζεται ως ένα σύνθετο πρόβλημα για την κατανόηση του οποίου είναι απαραίτητη η συγκεκριμένη ιστορική διερεύνηση της αμοιβαίας συνάφειας κοινωνικών, επιστημονικών και ψυχολογικών διαστάσεων της διαδικασίας παραγωγής νέας γνώσης. Η αναπτυσσόμενη, δημιουργική επιστημονική δραστηριότητα παρουσιάζεται ως ενότητα «κλασσικού» και «ρομαντικού» τύπου σκέψης, συνθετικής και αναλυτικής θεώρησης του γνωστικού αντικειμένου.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: δημιουργικότητα, επιστημονική δραστηριότητα, προσωπικότητα

Κριτική ορισμένων προσεγγίσεων του προβλήματος της δημιουργικότητας

Η διερεύνηση του βαθμού επίδρασης της προσωπικότητας του επιστήμονα στην ερευνητική του δραστηριότητα και γενικότερα στην πορεία ανάπτυξης της επιστήμης αποτελεί ένα ανοικτό ζήτημα που αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη σημασία εξαιτίας της επιστημονικής - τεχνικής προόδου και της συμμετοχής ενός αυξανόμενου αριθμού εργαζομένων στη σφαίρα της παραγωγής και εφαρμογής της επιστημονικής γνώσης (Gorham, 1996).

---

1. Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης
mdafermo@otenet.gr

Κατά την διερεύνηση του προβλήματος της δημιουργικότητας στην επιστήμη παρατηρούνται δυο ακραίες προσεγγίσεις: α) η ψυχολογικοποίηση και ψιχιατρικοποίηση της επιστημονικής γνώσης και η ερμηνεία της ως προϊόντος της αυθαίρετης δραστηριότητας ενός εξωιστορικού εξατομικευμένου υποκειμένου, β) ο θετικιστικός αντιψυχολογισμός, η αποβολή του υποκειμένου από τη διαδικασία της παραγωγής γνώσης και η παρουσίαση της επιστήμης ως αποτελέσματος κάποιων αποπροσωποποιημένων, αντικειμενοποιημένων δομών. Εδώ αναπαράγεται το γνωστό δίπολο υποκειμενισμού – αντικειμενισμού που έχει σημαδέψει τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών κατά την διάρκεια του 20ου αιώνα (Δαφέρμος, 2003).

Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις βασικές ερμηνείες της δημιουργικότητας στη σφαίρα της επιστήμης: α) την σύνδεση της δημιουργικότητας με τον δείκτη νοημοσύνης των επιστημόνων (Galton, 1865), β) την ερμηνεία της δημιουργικότητας ως έκφρασης κάποιων ψυχικών τραυμάτων των επιστημόνων [εδράζονται στην φρουδική αντίληψη βλ. Φρόιντ (1969)], γ) τις πολυπαραγοντικές προσεγγίσεις του τύπου σκέψης και της προσωπικότητας του δημιουργού (Cattell, 1963. Mayer, 1983), δ) την υπαρξιακή ερμηνεία της δημιουργικότητας ως μορφής αυτοπραγμάτωσης της προσωπικότητας.

Η αντίληψη ότι η «υψηλή νοημοσύνη» των επιστημόνων αποτελεί τον βασικό παράγοντα της παραγωγικότητάς τους και της συμβολής τους στην ανάπτυξη της επιστήμης ασκούσε ιδιαίτερη έλξη στους ερευνητές ήδη από την εποχή του F.Galton (Galton, 1865. Lee, Webberley & Litt, 1987). Η παρουσίαση της «υψηλής νοημοσύνης» ως έμφυτης, κληρονομημένης ικανότητας, που προκαθορίζεται από γενετικούς παράγοντες οδηγούσε στην βιολογικοποίηση του προβλήματος της δημιουργικότητας και στην απόκρυψη του κοινωνικού χαρακτήρα της.

Πέραν τούτου, οι ψυχομετρικές προσεγγίσεις είναι ανεπαρκές κριτήριο, διότι στην καλύτερη περίπτωση φωτογραφίζουν επιμέρους πτυχές του τύπου σκέψης του υποκειμένου, όμως, δεν μπορούν να απεικονίζουν την «ζώνη εγγύτερης και απώτερης ανάπτυξης» της επιστημονικής του δραστηριότητας. Οι μετρήσεις του δείκτη νοημοσύνης γίνονται στη βάση της εκτίμησης ορισμένων ποσοπασματικών παραμέτρων της διάνοιας, ενώ είναι ακατέλληλες για την εκτίμηση του επιπέδου και των μορφών ανάπτυξης του λόγου, δηλαδή του κατεξοχήν δημιουργικού τύπου νόησης (Πατέλης, 1995a. Πατέλης, 1995b). Μάλιστα, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η δυσανάλογα αναπτυγμένη διάνοια μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη δογματικής, στερεοτυπικής αντιμετώπισης της κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι, οι υψηλές επιδόσεις στα τεστ νοημοσύνης που, κατά κανόνα, υποδηλώνουν υψηλές επιδόσεις σε σχολικού χαρακτήρα ασκήσεις, συχνά, αποτελούν ένδειξη της απουσίας πρωτότυπων τρόπων ερμηνείας του κόσμου.

Οι εκπρόσωποι της δεύτερης προσέγγισης αναζητούν τις ρίζες της δημιουργικότητας στις τραυματικές εμπειρίες της παιδικής ηλικίας και στην τάση εξύψωσης των σεξουαλικών ενστίκτων. Η ερμηνεία της δημιουργικότητας ως γνωρίσματος της ψυχικά διαταραγμένης προσωπικότητας υποστηρίχθηκε από τον C.Lobtosso και επαναλαμβάνεται αρκετά συχνά από πολλούς ερευνητές που συνδέουν την δημιουργικότητα με την ύπαρξη μανιοκαταθλιπτικών διαταραχών, έντονων συναισθηματικών διαταραχών, τρέλλας, κλπ. Η υιοθέτηση παρόμοιων αντιλήψεων οδηγεί στην παρουσίαση οιασδήποτε «απόκλισης» από τα κυρίαρχα πολιτισμικά ή επιστημονικά πρότυπα ως μορφής ψυχικής διαταραχής. Η ψυχιατρικοποίηση του προβλήματος της δημιουργικότητας αποκρύπτει τον πραγματικό χαρακτήρα των εκκολαπτόμενων κοινωνικών και επιστημονικών μετασχηματισμών και της στάσης του επιστήμονα απέναντι σ' αυτές τις αλλαγές.

Τέλος, ιδιαίτερη εξάπλωση απέκτησαν οι πολυπαραγοντικές αναλύσεις (Factor analysis) της νόησης των υποκειμένων που ασχολούνται με την δημιουργική επιστημονική δραστηριότητα. Έτσι, ο J.Guilford επιχείρησε να διακρίνει τα σημαντικότερα στοιχεία της δημιουργικής νόησης: πρωτοτυπία σκέψης, ευκαμψία, ευαισθησία στα προβλήματα, αναπροσδιορισμός τους, κλπ. (Guilford, 1959). Αρκετοί ερευνητές προσδίδουν έμφαση στη διερεύνηση των ψυχολογικών ιδιαιτεροτήτων των επιστημόνων. Έτσι, τονίζεται η σημασία της ανεξαρτησίας, της προσωπικής ευελιξίας, της ανάγκης για επαγγελματική ανάδειξη, της ανάγκης ικανοποίησης από την εργασία και της αισθητικής ευαισθησίας ως γνωρισμάτων της προσωπικότητας του επιστήμονα (Mansfield & Busse, 1981. Βαγρον, 1969). Η θεωρία των παραγόντων δεν υπερβαίνει μια μονόπλευρα αναλυτική, φαινομενολογική προσέγγιση της νόησης (ή της προσωπικότητας) των επιστημόνων και, τελικά, οδηγεί στην υιοθέτηση μιας εκλεκτικιστικής, χαοτικής αντίληψης ότι τα πάντα ασκούν επίδραση στο γίνεσθαι της προσωπικότητας.

Ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν την ανάγκη μετάβασης από το αναλυτικό στο συνθετικό στάδιο μελέτης της προσωπικότητας του επιστήμονα και δίνουν έμφαση στην αναζήτηση κάποιου καθοριστικού χαρακτηριστικού του συγκροτεί την προσωπικότητα [πχ. ο A.Maslow θεωρούσε ότι η διάθεση για αυτοπραγμάτωση (self-actualization) αποτελεί το αποφασιστικό χαρακτηριστικό της προσωπικότητας του δημιουργικού ανθρώπου] (Maslow, 1968). Σε αντιδιαστολή με τις αντιλήψεις που παρουσιάζουν την δημιουργικότητα ως αποτέλεσμα νευρώσεων ή ψυχικών αποκλίσεων ο R.Mey θεωρούσε ότι αυτή αποτελεί έκφραση ψυχικής υγείας και αυτοπραγμάτωσης φυσιολογικών ανθρώπων. Ο R.Mey που είναι ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Υπαρξιακής Ψυχολογίας εξετάζει την δημιουργικότητα ως ικεσία του ανθρώπου για την αθανασία, ως παθιασμένη διάθεση εξέγερσής του εναντίον

του θανάτου και συνέχικης της ζωής ακόμα και μετά το τέλος της (Mey, 1985). Κατά την άποψή μας είναι αδύνατη η ερμηνεία του προβλήματος της δημιουργικότητας αποκλειστικά και μόνο στη βάση των υπαρξιακών διλημάτων του ατομικού υποκείμενου. Η δημιουργικότητα αποτελεί κοινωνικο-ιστορική διαδικασία και ο εγκλωβισμός της στα πλαίσια των υπαρξιακών βιωμάτων του -αποσπασμένου από το κοινωνικό σύνολο- ατόμου περιορίζει αφάνταστα το εύρος και την δυναμική της.

Οι προαναφερόμενες θεωρίες: α) παρουσιάζουν αποσπασματικά επιμέρους πτυχές του προβλήματος και δεν παρουσιάζουν συνολικά, συνθετικά την προσωπικότητα του δημιουργού, β) δεν ξεφεύγουν από μια στατική, μεταφυσική αντιμετώπιση της δημιουργικότητας και δεν αναδεικνύουν την δημιουργικότητα ως διαδικασία ανάπτυξης, ως διαδικασία εμφάνισης και επίλυσης αντιθέσεων, γ) είναι εγκλωβισμένες σε μια ατομοκεντρική ερμηνεία της δημιουργικότητας και δεν απεικονίζουν την σχέση του επιστήμονα με την επιστημονική κοινότητα και την κοινωνία, στην οποία αναπτύσσεται.

Κατά την άποψή μας, η δημιουργικότητα δεν αποτελεί έκφραση κάποιου συνόλου εξωιστορικών αμετάβλητων γνωρισμάτων της προσωπικότητας των επιστημόνων που σε οποιοδήποτε συνθήκες παράγουν νέες ιδέες. Σε διαφορετικά στάδια ανάπτυξης της επιστήμης διαφορετικού τύπου προβλήματα τίθενται σε πρώτο πλάνο και, κατά συνέπεια, το φάσμα χαρακτηριστικών της προσωπικότητας των επιστημόνων που συμβάλλει στη βέλτιστη δυνατή ανάπτυξη της επιστήμης μετασχηματίζεται σε συνάρτηση με τη συγκεκριμένη κοινωνική και γνωσιακή συγκυρία.

Πέραν τούτου, η δημιουργική προσωπικότητα χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη περιπλοκότητα, εσωτερική αντιφατικότητα και εμπλοκή σε σύνθετες, οριακές καταστάσεις που απαιτούν δύσκολες επιλογές ζωής. Η επιστημονική δραστηριότητα έχει αντιφατικό χαρακτήρα: αφενός μεν, αυτή αποτελεί ανικειμενική διαδικασία που συνδέεται με την κριτική επεξεργασία της προηγούμενης, συσσωρευμένης γνώσης, αφετέρου δε, η εν λόγω διαδικασία πραγματοποιείται από συγκεκριμένο υποκείμενο που αναπτύσσεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική και επιστημονική συγκυρία. Η κριτική επανεξέταση της συσσωρευμένης γνώσης είναι γόνιμη και δημιουργική όταν πραγματοποιείται υπό το πρίσμα των αναγκών προοδευτικής ανάπτυξης της κοινωνίας. Η επιστήμη αποτελεί σύνθετη δραστηριότητα στην οποία το υποκειμενικό και το ανικειμενικό περιπλέκονται μεταξύ τους. Δημιουργικότητα είναι η γόνιμη, παραγωγική σύνθεση ατομικών και κοινωνικών, υποκειμενικών και ανικειμενικών συνιστωσών της επιστήμης, η διαπραγμάτευση των ανοικτών, στρατηγικού χαρακτήρα ερευνητικών ζητημάτων που με το βέλτιστο δυνατό τρόπο συμβάλλει στην παραγωγή νέας γνώσης και στην ουσιαστική ανάπτυξη της επιστήμης.

Κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, γνωσιακή συγκυρία και προσωπικότητα

Η παρούσα έρευνα αποτελεί μελέτη – περίπτωσης της δημιουργικότητας στην επιστήμη στο παράδειγμα του σοβιετικού ψυχολόγου L. Vygotsky που δίκαια χαρακτηρίστηκε ως ο «Μότσαρτ της Ψυχολογίας». Θεωρούμε ότι η βιογραφική μελέτη ως μέθοδος έρευνας μπορεί να συμβάλλει σε μεγαλύτερο βαθμό απ' ότι οι ψυχομετρικές, στατιστικές προσεγγίσεις στην ανάδειξη του «δράματος της ζωής», της δυναμικής της προσωπικότητας και της διαλεκτικής της δημιουργικότητας. Από αυτή την άποψη παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον η μελέτη του S. Freud για τον Λεονάρντο ντα Βίντσι. Εξαιρετικά σημαντικές ως πρότυπο βιογραφικής μελέτης είναι, επίσης, οι εργασίες του L. Luria «Ο άνθρωπος με το θρυμματισμένο κόσμο», «Η ψυχή ενός υπερμνήμονα».

Κατά την άποψή μας, η κατανόηση της συμβολής του επιμέρους ερευνητή στην ανάπτυξη της επιστήμης προϋποθέτει τη διερεύνηση της διαλεκτικής συνάφειας: α) του συγκεκριμένου επιπέδου κοινωνικο-ιστορικής ανάπτυξης, β) της συγκεκριμένης γνωσιακής συγκυρίας (ανάπτυξης της επιστήμης), γ) του τύπου προσωπικότητας του εν λόγω ερευνητή και της λογικής ανάπτυξης της ερευνητικής του δραστηριότητας. Έτσι, η ανάλυση της Ψυχολογίας της δημιουργικότητας στην επιστήμη υπερβαίνει τα όρια της ατομικής Ψυχολογίας και μετατρέπεται σε διερεύνηση της θέσης και του ρόλου της επιστημονικής δραστηριότητας στην εσωτερική διάρθρωση της κοινωνίας κατά την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Για την επίτευξη του στόχου επιχειρήσαμε να μελετήσουμε: 1) τις ιδιαιτερότητες της Ρωσίας κατά την προεπαναστατική περίοδο και τις πρώτες φάσεις της ιστορικής ανάπτυξης της ΕΣΣΔ. Αναζητήσαμε να βρούμε την επίδραση που ασκεί το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο στη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης και της επιστήμης. 2) τη συγκεκριμένη γνωσιακή συγκυρία, το επιστημονικό συγκείμενο (τις επιστημονικές συζητήσεις και τις βασικές επιστημονικές τάσεις) κατά τη δεκαετία του 1920. 3) τη ζωή και το έργο του L. Vygotsky.

Πιο συγκεκριμένα αποπειραθήκαμε: α) να μελετήσουμε συστηματικά το επιστημονικό έργο του L. Vygotsky, δίνοντας έμφαση στην ανακάλυψη του τύπου σκέψης και μάθησης που ακολουθούσε, καθώς επίσης, στην ανάπτυξη της μεθόδου της επιστημονικής έρευνάς του. β) να αναλύσουμε τη βιογραφία του και να παρουσιάσουμε τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του στηριζόμενοι στις μαρτυρίες των συνεργατών και μαθητών του και κυρίως στο βιβλίο της κόρης του L. Vygotsky. γ) να διερευνήσουμε την επίδραση που άσκησε η προσωπικότητα του L. Vygotsky στην επιλογή ερευνητικού πεδίου και στη διαμόρφωση της πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας (αναλυτικά βλ. Δαφέρμος, 2002).

Το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο της προεπαναστατικής και μετεπαναστατικής Ρωσίας σημαδεύεται από την απόπειρα δημιουργίας μιας νέας κοινωνίας που δεν θα στηρίζεται στην εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και διαμόρφωσης του νέου ανθρώπου. Ανεξάρτητα από την τελική κατάληξη το εν λόγω εγχείρημα έχει κοσμοϊστορική σημασία και συνέβαλλε στην ενεργοποίηση ενός αναξιοποίητου ιστορικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού δυναμικού. Έτσι, κατά την δεκαετία του 1920 παρατηρείται μια πρωτόγνωρη έκρηξη δημιουργικότητας σ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Αμφισβητούνται τα αυτονόητα, εμφανίζονται νέες καινοτόμες προσεγγίσεις, χαράσσονται σχέδια ριζικής ανασυγκρότησης της κοινωνίας.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας του L. Vygotsky είναι η ανάλυση της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί στη σφαίρα των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της Ψυχολογίας στις αρχές του 20ου αιώνα. Έτσι, στη σφαίρα της Ψυχολογίας κατά την συγκεκριμένη περίοδο παρατηρείται σύγκρουση μεταξύ διαφορετικών κατευθύνσεων – προγραμματίων διαμόρφωσης της Ψυχολογίας ως επιστήμης και οξύνεται η μεθοδολογική της κρίση. Σχετικά με την γνωσιακή συγκυρία στην οποία βρισκόταν η Ψυχολογία κατά την συγκεκριμένη εποχή είναι χαρακτηρισικά τα λόγια του N. Lange: «Τώρα γενικό, δηλαδή κοινώς αποδεχτό σύστημα στην επιστήμη μας δεν υπάρχει. Αυτό εξαφανίστηκε μαζί με τον συνειρμισμό. Ο ψυχολόγος της εποχής μοιάζει με τον Πρίαμο που κάθεται στα συντρίμια της Τροίας» (παραφρ. από Petronski, 1966, σ. 11).

Η ανάλυση του κοινωνικο-ιστορικού πλαισίου και της γνωσιακής συγκυρίας είναι ελλιπής, αν δεν διερευνηθεί η προσωπικότητα του συγκεκριμένου επιστήμονα, ο τρόπος αξιοποίησης του φάσματος γνωστικών δυνατοτήτων, οι οικίες δημιουργούνται κατά την συγκεκριμένη εποχή και η σχέση του εν λόγω επιστήμονα προς τις κοινωνικές συγκρούσεις και τις επιστημονικές αντιπαράθεσεις. Στην συγκεκριμένη περίπτωση αντικείμενο κριτικής ανάλυσης θα πρέπει να γίνει η προσωπικότητας του L. Vygotsky και η επίδρασή της στην διαμόρφωση της πολιτισμικής – ιστορικής θεωρίας. Η βασική υπόθεση εργασίας μας συνίσταται στο ότι η προσωπικότητα του επιστήμονα ασκεί ουσιαστική επίδραση στον προσδιορισμό του επιστημονικού πεδίου, του προσανατολισμού έρευνας και μπορεί να επιταχύνει ή να επιβραδύνει την προώθηση και την ολοκλήρωσή της.

Κοινωνική στράτευση και παραγωγή νέας γνώσης

Αποφασιστική σημασία για την ανάπτυξη της προσωπικότητας έχει η στάση ζωής, η σχέση του ατόμου προς τα κοινωνικά δρώμενα και τις κοινωνικές συγκρούσεις της εποχής του. «Η ψυχική ζωή του ατόμου είναι μια εναλλαγή μαχητικών προδιαθέσεων, κατευθυνόμενων προς την επίλυση μιας ενιαίας

αποστολής: να καταλάβει μια συγκεκριμένη θέση σε σχέση με την ενδότερη λογική της ανθρώπινης κοινωνίας, των απαιτήσεων του κοινωνικού Είναι» (Vygotsky, 1983, σ. 7). Η κομφορμιστική, συμβιβαστική στάση ζωής δρα ανασταλτικά για την ανάπτυξη αυτών των κατευθύνσεων της επιστημονικής έρευνας που έρχονται σε σύγκρουση με το κυρίαρχο επιστημονικό και πολιτικό status quo. Η δραστήρια, ενεργή στάση ζωής, η κοινωνική στράτευση, η συνειδητή τοποθέτηση στο στρατόπεδο των δυνάμενων που έρχονται σε σύγκρουση με τις παρωχημένες κοινωνικές δομές και αγωνίζονται για τον ριζικό κοινωνικό μετασχηματισμό, ανοίγουν ευρύτατο φάσμα δυνατοτήτων για την παραγωγή, την ανάπτυξη της κοινωνικής επιστήμης. Η αντιμετώπιση της κοινωνίας υπό το πρίσμα του ριζικού μετασχηματισμού της μπορεί να συμβάλει στην επεξεργασία στρατηγικής και τακτικής ριζικού μετασχηματισμού της ίδιας της κεκτημένης επιστημονικής γνώσης.

«Στη θεωρία για την δομή της προσωπικότητας, για τον χαρακτήρα η νέα προσέγγιση εισάγει την βαθύτατα σημαντική για την ψυχολογία προοπτική του μέλλοντος. Αυτό μας απελευθερώνει από τις συντηρητικές και προσανατολισμένες στο παρελθόν θεωρίες του Freud και Kreschmer» (Vygotsky, 1983, σ. 8). Καθοριστικό στοιχείο του βιοτικού προγράμματος του L.Vygotsky, του προσανατολισμού της προσωπικότητάς του συνίσταται στο ότι έθεσε πλήρως την ζωή του στην υπηρεσία της επιστήμης και της κοινωνικής προόδου. Βέβαια, η κοινωνική στράτευση από μόνη της δεν εξασφαλίζει τον ριζικό μετασχηματισμό της συσσωρευμένης επιστημονικής γνώσης. Απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματοποίηση του εν λόγω μετασχηματισμού αποτελεί ο θεωρητικός, μεθοδολογικός αναστοχασμός της κεκτημένης γνώσης υπό το πρίσμα της προοπτικής ανάπτυξης της επιστήμης. Η συστηματική επιστημονική ενασχόληση, η εμπλοκή στη διαδικασία παραγωγής νέας γνώσης προϋποθέτει τεράστια συγκέντρωση πνευματικών δυνάμεων και σχετική αποστασιοποίηση της επιστημονικής δραστηριότητας από την άμεση κοινωνική πρακτική. Αυτή η σχετική ανεξαρτητοποίηση της επιστημονικής δραστηριότητας από την άμεση κοινωνική πρακτική ήταν εξαιρετικά δύσκολη σε μια ιστορική περίοδο, που σε πρώτο πλάνο τίθενται οξυμένα κοινωνικά προβλήματα.

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που τέθηκαν σε πρώτο πλάνο ήταν η υπέρβαση του αναλφαριθμητισμού. Οι μαθητές και συνεργάτες του L.Vygotsky βρέθηκαν στην πρώτη γραμμή του μετώπου και πραγματοποίησαν σημαντικές έρευνες σχετικά με την γνωστική ανάπτυξη του πληθυσμού στις Δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας, σε μια περιοχή με σχεδόν καθολικό αναλφαριθμητισμό (Λούρια, 1995).

Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό το γεγονός ότι όταν ερωτήθηκε ο L.Vygotsky «σε ποιο κλάδο θεωρείται περισσότερο σκόπιμη τη χρησιμοποίη-

ησή σας» αυτός απάντησε: «στο πεδίο των τυφλών και κωφάλλων παιδιών». Η ανθρωπιστικά προσανατολισμένη Ψυχολογία του L.Vygotsky δεν ενδιαφέρεται για απρόσωπες, εξατομικευμένες ψυχικές λειτουργίες (βλ. Λειτουργική Ψυχολογία), αλλά για συγκεκριμένους ανθρώπους, για τη ζωή ως «δράμα». Η αγωνιστική στάση ζωής του L.Vygotsky εκφράζεται στην επιλογή της πιο «δύσκολης» γραμμής του μετώπου και στην αναζήτηση της ερευνητικής κατεύθυνσης που συμβάλλει στην προοδευτική ανάπτυξη της κοινωνίας.

Μια από τις ιδιαιτερότητες της προσωπικότητας του L.Vygotsky συνίσταται στην ενότητα θεωρητικής και πρακτικής δραστηριότητας, στη σύνδεση της επαναστατικής στάσης ζωής με την συστηματική, μεθοδολογική διερεύνηση της Ψυχολογίας ως επιστήμης. Η συστηματική κριτική εκτίμηση των μεθοδολογικών θεμελίων της Ψυχολογίας από τον L.Vygotsky συνδέεται με την μελέτη των επιμέρους ζητημάτων που προκύπτουν στη σφαίρα της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας (Vygotsky, 1996). Ο L.Vygotsky προσανατολιζόταν στη διερεύνηση των ανοικτών, κομβικών, θεμελιωδών μεθοδολογικών ζητημάτων, στην ανάλυση των δύσκολων, ακανθωδών προοπτικού χαρακτήρα προβλημάτων που προέκυπταν στην κοινωνική πρακτική. Η εμπειρία του L.Vygotsky στη σφαίρα της εφαρμοσμένης Ψυχολογίας (Παιδαγωγική Ψυχολογία, Ψυχολογία της τέχνης, ψυχοκοινωνική αντιμετώπιση ατόμων με ειδικές ανάγκες, κλπ.) ανατροφοδοτεί τις θεωρητικές του διερευνήσεις στα κρίσιμα, ανοικτά μεθοδολογικά ζητήματα της Γενικής Ψυχολογίας. Με τη σειρά της, η θεωρητική κωδικοποίηση της πρακτικής εμπειρίας και η συστηματική διερεύνηση των μεθοδολογικών θεμελίων της Ψυχολογίας ως επιστήμης συμβάλλει στην υπέρβαση του στενού πρακτικισμού, της τεχνοκρατικής και εργαλειακής προσέγγισης στην εφαρμοσμένη Ψυχολογία. Ο L.Vygotsky ακόμα και στην πρακτική δραστηριότητα του ήταν επισήμονας, θεωρητικός: μέσα από το επιμέρους, το ειδικό ανακάλυπτε ευρύτερο χαρακτήρα συνάφειες και νόμους. Η κατανόηση της σύνδεσης του επιμέρους και του μοναδικού με το γενικό αποτελεί μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις της δημιουργικής σκέψης.

Γενικότερα, θα πρέπει να ειπωθεί ότι η στενή σύνδεση της θεωρητικής και πρακτικής δραστηριότητας αποτελεί ουσιαστικό χαρακτηριστικό κυρίως του σταδίου πρωταρχικής εμφάνισης νέων προσεγγίσεων στη σφαίρα της επιστήμης (Πατέλης, 1991) και από αυτή την άποψη η προσωπικότητα του L.Vygotsky αντιστοιχεί στις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου σταδίου ανάπτυξης της Ψυχολογίας, όταν ωρίμαζαν οι προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση των πρώτων προσπαθειών υπέρβασης της μεθοδολογικής της κρίσης.

Ο σοβιετικός ψυχολόγος D.Eikoniin αναφερόμενος στην στάση ζωής του L.Vygotsky τόνιζε την πλήρη ανιδιοτέλειά του: «... από την επιστήμη τίποτα δεν πρέπει να περιμένεις, όπως για παράδειγμα τιμές και παράσημα... Αν

περιμένετε κάτι τέτοιο, τότε τίποτα δεν θα μπορέσετε να κάνετε» (Vygotskaya, G. & Lifanova, 1996, σ. 216). Η κυριαρχία εξωτερικών κινήτρων δρα αποδιοργανωτικά στη σφαίρα της επιστημονικής δραστηριότητας, διότι προσανατολίζει τον ερευνητή στις σφαίρες εκείνες, στις οποίες μπορεί να επιτευχθεί εύκολα αναγνωρίσιμο αποτέλεσμα και όχι στα κομβικά, άλυτα προβλήματα της επιστημονικής έρευνας. Ο ίδιος σ' όλη τη ζωή του δίδασκε ότι ο σκοπός της δημιουργικότητας είναι το εκούσιο δόσιμο στους άλλους και όχι ο θόρυβος ή η επιτυχία (Vygotskaya & Lifanova, 1996). Άλλωστε η μεγαλύτερη ικανοποίηση για τον δημιουργικό ερευνητή συνίσταται στην ίδια την αναζήτηση της αλήθειας, στην παραγωγή επιστημονικής γνώσης, στην ανίχνευση των άγνωστων μονοπατιών διερεύνησης του γνωστικού αντικειμένου και όχι στην αναπαραγωγή του κεκτημένου, στην ποσότητα των paper ή στην επαγγελματική καριέρα.

Εκπληκτική ήταν η εργατικότητα του L. Vygotsky που είχε την ικανότητα να μελετά με κριτικό τρόπο την σύγχρονη βιβλιογραφία σε θέματα Φιλοσοφίας, Ψυχολογίας, Παιδαγωγικής σε πέντε γλώσσες (ρωσικά, αγγλικά, γερμανικά, γαλλικά, εβραϊκά) και μέσα στα 19 παραγωγικά χρόνια της ζωής του ετοίμασε 274 επιστημονικές δημοσιεύσεις (βιβλία, εισηγήσεις, άρθρα, κλπ). Το εκπληκτικό ενεργειακό δυναμικό και η παραγωγικότητα αυτού του χαλκέντερου ερευνητή είναι αδύνατο να ερμηνευτεί αν δεν υπολογίσει κανείς τα ισχυρά εσωτερικά κίνητρα της επιστημονικής του δραστηριότητας και τον ανθρωπιστικό, κοινωνικό προσανατολισμό του έργου του.

Μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις της προσωπικότητάς του ήταν η αυτοθυσία, το ολόπλευρο δόσιμο στους άλλους ανθρώπους. Η σύντομη ζωή του L. Vygotsky (πέθανε πριν συμπληρώσει το 38ο έτος της ζωής του), η βαρστανιστική ασθένεια που τον ταλαιπωρούσε (φυματίωση), η πρόωγη απώλεια αγαπημένων ανθρώπων (της μητέρας, του μικρού αδερφού του, κλπ), οι διώξεις που υπέστη τα τελευταία χρόνια της ζωής του αποτελούν μερικές από τις δραματικές πτυχές της ζωής του. Η ζωή του L. Vygotsky ήταν ένας αγώνας δρόμου με το θάνατο, προκειμένου να προλάβει να υλοποιήσει όσο το δυνατόν περισσότερο από τα τεράστια ερευνητικά του σχέδια.

Γενικότερα, η υπευθυνότητα της προσωπικότητας, η συναίσθηση της ευθύνης της απέναντι στις άλλες προσωπικότητες αποτελεί ουσιώδες κριτήριο ψυχοκοινωνικής ωριμότητας. Η δημιουργικότητα δεν είναι ένα παιχνίδι της φαντασίας κάποιων αργόσχολων και κοινωνικά αδιάφορων επιστημόνων που σπαταλάνε με τυχαίο και αυθαίρετο τρόπο τον ελεύθερο και τον εργασιακό χρόνο τους, αλλά ελεύθερη, συνειδητή, εκούσια επιλογή αυτών των μορφών επιστημονικής δραστηριότητας που αντιστοιχούν στην νομοτελειακή πορεία ανάπτυξης της επιστήμης και στα συμφέροντα και στις ανάγκες προοδευτικής ανάπτυξης της κοινωνίας. Η δημιουργικότητα στη σφαίρα των κοι-

νωνικών επιστημών αποτελεί κοινωνικά και προσωπικά νοηματοδοτημένη επιστημονική δραστηριότητα, που συμβάλλει στον ριζικό μετασχηματισμό της συσσωρευμένης γνώσης και στην διάνοιξη νέων αρτηριακών οδών ανάπτυξης της επιστημονικής γνώσης.

Η ίδια η ζωή και ο θάνατος του L.Vygotsky θυμίζει την τραγωδία του Άμλετ που ήταν ο αγαστημένος του λογοτεχνικός ήρωας και έγινε αντικείμενο έρευνας της πρώτης επιστημονικής εργασίας του: «λέξεις, λέξεις, λέξεις. Τα υπόλοιπα είναι σιωπή» (Vygotsky, 1983, σ. 290). Ο L.Vygotsky ξεκίνησε την επιστημονική του δραστηριότητα από την απόπειρα κατανόησης των «λέξεων» του Άμλετ του Σαίξπηρ και την ολοκλήρωσε με το βιβλίο του «Νόηση και ομιλία», στο οποίο αναστοχάζεται το ίδιο πρόβλημα σε ένα ποιοτικά ανώτερο επίπεδο.

Σε αντιδιαστολή με την τραγωδία του Άμλετ στην οποία κυριαρχεί ο πεσιμισμός και η θλίψη της ανθρώπινης ύπαρξης, στη ζωή του L.Vygotsky κυριαρχεί η αισιοδοξία, η ελπίδα, η προοπτική ριζικού μετασχηματισμού της κοινωνίας και αναδημιουργίας του ανθρώπου. Στην τραγωδία του Σαίξπηρ κατά την σύγκρουση μεταξύ του σκότους με το φως επιβάλλεται τελικά ο θάνατος, το σκοτάδι, η σιωπή, ενώ στην αισιόδοξη τραγωδία της ζωής και του έργου του L.Vygotsky ανοίγεται μια νέα αισιόδοξη προοπτική: εμφανίζονται νέοι άνθρωποι, παράγονται νέες πρωτότυπες ιδέες, εμφανίζεται μια νέα επιστημονική σχολή στην Ψυχολογία. Το ποτάμι αλλάζει μορφή και κατεύθυνση, όμως, δεν στερεύει, αλλά γιγαντώνεται και γίνεται καταρράχης. Ο αισιόδοξος χαρακτήρας της τραγωδίας του «Μότσαρτ της Ψυχολογίας» (Τουλιπίν, 1978) σιγνίσταται στο ότι η υπόθεση, στην οποία αφιέρωσε τη ζωή του όχι μόνο δεν έσβησε με τον πρόωγο θάνατό του, αλλά αναπτύσσεται σε ένα ποιοτικά ανώτερο επίπεδο.

«Ρομαντική» και κλασική επιστήμη

Στο βιβλίο του «Η φαντασία και η δημιουργικότητα κατά την παιδική ηλικία» ο L.Vygotsky διαχωρίζει δυο τύπους δραστηριότητας: την αναπαραγωγική δραστηριότητα που σπριζείται κυρίως στην μνήμη και στην επανάληψη των ήδη επεξεργασμένων τρόπων συμπεριφοράς και την δημιουργική δραστηριότητα, η οποία συμβάλλει στον προσανατολισμό του ατόμου στο μέλλον, σ' αυτό που μπορεί εν δυνάμει να δημιουργηθεί. Η δημιουργική φαντασία δεν αποτελεί κάποια αυθαίρετη, καθαρά υποκειμενική κατασκευή του ατόμου, αλλά συνδέεται οργανικά με την εργασιακή δραστηριότητα. «...όλα όσα μας περιβάλλουν και έγιναν από ανθρώπινο χέρι, όλος ο κόσμος του πολιτισμού σε αντιδιαστολή με τον κόσμο της φύσης – όλα αυτά είναι προϊόντα της ανθρώπινης φαντασίας και δημιουργίας, στηριγμένης σ' αυτήν τη φαντασία (Vygotsky, 1991, σ. 5).

Η ανάπτυξη της φαντασίας και της δημιουργικότητας προϋποθέτει, σε αντιστοιχία με την προσέγγιση του L.Vygotsky, τον προσανατολισμό στο μέλλον, την προοπτική ανάπτυξης της προσωπικότητας και της κοινωνίας. Η φαντασία δεν αποτελεί έκφραση μόνο κάποιων προηγούμενων συνειδητών ή ασυνειδητών καταστάσεων του υποκειμένου, διότι «... από την αρχή ως το τέλος κατευθύνεται σ' ένα συγκεκριμένο σκοπό, τον οποίο ακολουθεί ο άνθρωπος» (Vygotsky, 1997, σ. 123). Η ψυχολογική προοπτική του μέλλοντος εκφράζει, σύμφωνα με τον L.Vygotsky, την θεωρητική δυνατότητα της μάθησης - εμείς θα το τοποθετούσαμε ευρύτερα - της κάθε δημιουργικής δραστηριότητας. Η δημιουργικότητα δεν καθορίζεται από τις τραυματικές εμπειρίες του παρελθόντος, ούτε μπορεί να αναχθεί στην μεταρσίωση της λίμπιντο, διότι καθορίζεται, σε σημαντικό βαθμό, από την προτρέχουσα απεικόνιση της πραγματικότητας, την σκοποθεσία, τον προσανατολισμό στο μέλλον [ορισμένοι ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο «ιπερσυνειδητό» για να περιγράψουν τον προσανατολισμό του υποκειμένου στο μέλλον (Aflakverdian, Moshona, Jourenish, & Jagoshevski, 1998)]. Η δημιουργικότητα δεν αποτελεί ένα απλό παιχνίδι της φαντασίας, ούτε έκφραση των απωθημένων στο ασυνείδητο ανικανοποίητων ορμών, αλλά ένα σύνθετο «ψυχολογικό σύστημα» -για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του L.Vygotsky- δηλαδή μια μορφή διαλειτουργικής συνάφειας των ψυχικών διαδικασιών του υποκειμένου που συμβάλλει στην προώθηση της μετασχηματιστικής δραστηριότητάς του σε μια συγκεκριμένη ιστορική και γνωσιακή συγκυρία. Η προτρέχουσα απεικόνιση της πραγματικότητας, ο προσανατολισμός στο μέλλον δεν είναι μια άγονη μορφή ονειροπόλησης που παθητικοποιεί το υποκείμενο, αλλά συστατικό στοιχείο της ρεαλιστικής πρόσληψης του κόσμου ως διαδικασίας ανάπτυξης και συμμετοχής στην διαδικασία πρακτικού μετασχηματισμού του.

Ο L.Vygotsky προσεγγίζει σε μεγαλύτερο βαθμό τον τύπο του «ρομαντικού» επιστήμονα, χαρακτηριστικό στοιχείο του οποίου είναι η συνθετική, πανοραμική θεώρηση του γνωστικού αντικειμένου. Οι «ρομαντικοί» επιστήμονες δεν ακολουθούν τον δρόμο της αναγωγής, της μονοδιάστατης ανάλυσης, αλλά επιχειρούν να απεικονίσουν τον πλούτο και την εσωτερική αντιφατικότητα της πραγματικότητας. Οι «ρομαντικοί» είναι τολμηροί στην προώθηση νέων υποθέσεων, στηρίζονται κυρίως στην ενόραση και στην επαγωγή. Δεν τους αρέσει να ασχολούνται με το ίδιο πρόβλημα για πολύ καιρό, διότι χάνει το ενδιαφέρον του γι' αυτούς. Είναι συναισθηματικοί, επικοινωνιακοί, ασκούν σημαντική επίδραση στους σύγχρονούς τους (Λούρια, 1995). Οι «κλασικοί» παρουσιάζονται ως συστηματικοί, αργοί, κλειστοί, ελέγχουν και επανελέγχουν τα αποτελέσματα μόνοι τους και, κατά κανόνα, δεν έχουν μαθητές (η διάκριση των επιστημόνων σε «ρομαντικούς» και

«κλασικούς» έγινε από τον A. Ostvald). Οι «κλασικοί» δρουν αργά, αλλά ώριμα, ενώ οι «ρομαντικοί» εργάζονται γρήγορα και παράγουν μεγάλο έργο. Οι «ρομαντικοί» προτείνουν καινοτόμες, ρηξικέλευθες ιδέες, ενώ οι «κλασικοί» τις ελέγχουν, τις τεκμηριώνουν, κλπ. (Allaxverdian, Moshona, Jourevish, & Jargoshevski, 1998. Yurevitsch, 2001).

Οι «ρομαντικοί» αντιστοιχούν, σε μεγαλύτερο βαθμό, στον καλλιτεχνικό τύπο νευρικού συστήματος που διέκρινε ο I. Pavlov, ενώ οι «κλασικοί» στον νοητικό τύπο. Βέβαια, ως γνωστόν, στην πραγματικότητα οι «καθαροί» τύποι νευρικού συστήματος αποτελούν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα. Γι' αυτό το λόγο η ενασχόληση με την τέχνη διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στην ανάπτυξη της δημιουργικής φαντασίας του επιστήμονα, της ικανότητάς του να αποστasioποιείται από την άμεση, φωτογραφική σύλληψη της πραγματικότητας, για να μπορέσει να συλλάβει κάποιες νέες διαστάσεις της, να εμβαθύνει στις ενδότερες, εσωτερικές πλευρές της.

Η ενόπτη συναισθηματικών και γνωστικών διαδικασιών, στην οποία έδωσε ο L. Vygotsky ιδιαίτερη έμφαση τα τελευταία χρόνια της ζωής του διαπερνά την ίδια την προσωπικότητά του. «Εντασσόμενα σ' αυτό το σύστημα τα συναισθήματα γίνονται έξυπνα, γενικευτικά, προλαμβάνοντας το μέλλον, ενώ οι διανοητικές διεργασίες λειτουργώντας στη συγκεκριμένη κατάσταση αποκτούν το χαρακτήρα συναισθηματικής – απεικονιστικής σκέψης, η οποία διαδραματίζει τόσο σημαντικό ρόλο κατά την νοηματοδότηση και την σκοποθεσία» (Zapargozets, 1986, σ. 283). Κατά τη δική μας άποψη ο δημιουργικός τύπος επιστημονικής δραστηριότητας προϋποθέτει την λειτουργική ενότητα γνωστικών και συναισθηματικών διαδικασιών και αποτελεί σύνθεση του «κλασικού» και «ρομαντικού» τύπου σκέψης (Λούρια, 1982, σ. 172).

Όμως, ο χαρακτηριστικός για τον L. Vygotsky τύπος ενασχόλησης με την επιστήμη δεν συνάδει με τον υποκειμενισμό και την σχετικοκρατία, ούτε με την μεταμοντέρνα αποδόμηση της εννοιολογικής νόησης και τον μεθοδολογικό αναρχισμό. «... θέτω σε υψηλή θέση την καθαρότητα και την αυστηρότητα των ιδεών... Έτσι λοιπόν η βασική μας αποστολή είναι να αποφύγουμε τη σύγχυση και τον εξωτερικό εξωραϊσμό. Αν χρειαστεί θα εφαρμόσουμε ένα αυστηρότατο, μοναστηριακό πρόγραμμα σκέψης, έναν ασκητισμό των ιδεών. Το ίδιο θα απαιτήσουμε από τους άλλους. Να ασχολείται κανείς με την Πολιτισμική Ψυχολογία δεν είναι αστείο, ούτε μια από τις πολλές ασχολίες, ούτε πεδίο για τις προσωπικές εικασίες του κάθε νέου ανθρώπου» (Leontiev, 1990, σ. 49).

Ένα από τα χαρακτηριστικά της δημιουργικής σκέψης συνίσταται στην χρησιμοποίηση αισθητηριακών απεικασμάτων, τα οποία καθιστούν δυνατή την «κατ' αίσθησιν» πρόσληψη των ουσιαστών πτυχών ενός σύνθετου γνωστικού αντικειμένου. Οι μεταφορές και οι αναλογίες διαδραματίζουν σημα-

νικότητα ρόλο κατά το στάδιο της πρωταρχικής εμφάνισης νέων προσεγγίσεων στη σφαίρα της επιστήμης, ενώ σε ανώτερα στάδια διαμόρφωσης της επιστημονικής θεωρίας σε πρώτο πλάνο τίθεται η εννοιολογική, κατηγοριακή ερμηνεία του γνωστικού αντικειμένου. Όμως, ακόμα και στα ώριμα στάδια ανάπτυξης της επιστήμης η σκέψη με εικόνες είναι αναγκαία για την θεωρητική απεικόνιση του αντικειμένου ως ενότητας στην πολυμορφία.

Η αυξημένη σημασία της σκέψης με εικόνες στο έργο του L.Vygotsky δεν αποτελεί ένα τυχαίο συγκυριακό γεγονός, αλλά νομοτελειακό φαινόμενο για το συγκεκριμένο στάδιο ανάπτυξης της επιστήμης (Δαφέρμος, 2002). Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία της σχέσης συνείδησης και λέξης. «Η συνείδηση αντανακλάται στην λέξη όπως ο ήλιος σε μια σταγόνα νερού. Η λέξη συμπεριφέρεται προς την συνείδηση όπως ο μικρός κόσμος προς τον μεγάλο, όπως το ζωντανό κύτταρο προς τον οργανισμό, όπως το άτομο προς τον κόσμο. Η νοηματοδοτημένη λέξη είναι ο μικρόκοσμος της συνείδησης» (Βυγκότσκι, 1988, σ. 436). «Μπορεί κανείς να συγκρίνει την σκέψη μ' ένα κρεμασμένο σύννεφο που αδειάζει από μια βροχή λέξεων» (Βυγκότσκι, 1988, σ. 429). Η δυνατότητα παρουσίασης των ουσιωδών, ενδότερων, εσωτερικών δεσμών του γνωστικού αντικειμένου μέσω αισθητηριακών απεικασμάτων, μέσω εικόνων προϋποθέτει την κινητοποίηση του συνόλου των ψυχικών λειτουργιών (αντίληψης, νόησης, μνήμης, κλπ) και, πρώτ' απ' όλα, της φαντασίας.

Ένα από τα στοιχεία της δημιουργικότητας συνίσταται στη δυνατότητα πραγματοποίησης απρόβλεπτων συνδέσεων μεταξύ πραγμάτων και καταστάσεων που, εκ πρώτης όψεως, φαίνονται ασύνδετες μεταξύ τους, η υπέρβαση του χάσματος του εννοιολογικού μηχανισμού της επιστήμης και των παραστάσεων του «κοινού νου». «Να βλέπεις το γενικό στο μερικό ή το μερικό σαν εκδήλωση ενός ορισμένου νόμου, ενός κάποιου καθολικού: εδώ βρίσκεται η τέχνη κάθε αληθινού ερευνητή, κάθε επιστήμονα που δουλεύει δημιουργικά» (Ιλιένκωφ, 1976, σ. 175). Η σκέψη με εικόνες αποτελεί χαρακτηριστικό στοιχείο της πρόσληψης της πραγματικότητας από τον δημιουργικό επιστήμονα και η αγωγή, η καλλιέργεια των αισθήσεων μέσω της τέχνης συμβάλλει αποφασιστικά στη διαμόρφωσή της.

Η συστηματική ενασχόληση με την λογοτεχνία και την ποίηση αποτελούσε ουσιώδη πτυχή της ζωής του L.Vygotsky και πηγή έμπνευσης για την ψυχολογική έρευνά του. Η ανθρωπιστική αισθητική αγωγή που απέκτησε ο L.Vygotsky στις λογοτεχνικές βραδιές και φιλοσοφικές συζητήσεις στο οικογενειακό του περιβάλλον επέδρασε καθοριστικά στην διαμόρφωση των επιστημονικών του ενδιαφερόντων και του προσανατολισμού της προσωπικότητάς του. Στη συνέχεια, ο L.Vygotsky σπούδασε στην Νομική σχολή και, ταυτόχρονα, παρακολουθούσε μαθήματα Φιλολογίας και Ιστορίας της Φιλοσοφίας στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο A.Sheniavsky. Τα επιστημονικά του εν-

διαφέροντα αρχικά επικεντρώθηκαν στη σφαίρα της λογοτεχνίας και της θεωρητικής κριτικής. Το ενδιαφέρον του σταδιακά μετατοπίστηκε από την Φιλολογία και την Φιλοσοφία στη σφαίρα της Ψυχολογίας, την οποία αντιμετώπισε χωρίς το βάρος των στερεοτυπικών αντιλήψεων και των παγιωμένων θεωριών, που τότε κυριαρχούσαν στην ακαδημαϊκή διδασκαλία της Ψυχολογίας. Η ενασχόληση με την τέχνη βοήθησε τον L.Vygotsky να κατανοήσει τις εσωτερικές συγκρούσεις του υποκειμένου, τις αντιφατικές σχέσεις που αναπτύσσονται στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, του «δράματος της ζωής». Δεν είναι τυχαίο ότι η πρώτη επιστημονική εργασία του L.Vygotsky ήταν αφιερωμένη στην τραγωδία του Σαίξπηρ «Άμλετ», ενώ η διδακτορική του διατριβή ήταν αφιερωμένη στην «Ψυχολογία της τέχνης».

Συνεργατική επιστημονική δραστηριότητα και δημιουργικότητα

Η προσωπικότητα του L.Vygotsky, όπως αναδύεται από τις διηγήσεις των ανθρώπων που τον γνώριζαν, διαφέρει ριζικά από την εικόνα του επιστήμονα που χαρακτηρίζεται από απομόνωση, αδιαφορία για την κοινωνική πραγματικότητα και τον αυτοπεριορισμό του σε ένα «πύργο από ελεφαντόδοντο». Ο L.Vygotsky ήταν εξωστρεφής, επικοινωνιακός, είχε την ικανότητα να συναισθάνεται την κατάσταση του συνεργατών και φίλων του και επιθυμούσε να τους βοηθήσει με κάθε τρόπο. Η ικανότητά του να συνεργάζεται και να συσπειρώνει δίπλα του ανθρώπους συνέβαλλε αποφασιστικά στην εμφάνιση επιστημονικής σχολής που εργαζόταν στη βάση συγκεκριμένου ερευνητικού προγράμματος. Ο L.Vygotsky αποτελεί πρότυπο κοινωνικού επιστήμονα που υπερβαίνει τον παραδοσιακό δονκιχωτασμό και την ατομική αυταρέσκεια στη σφαίρα της επιστήμης και εργάζεται συνειδητά στην κατεύθυνση δημιουργίας ερευνητικής ομάδας στη βάση ενιαίου θεωρητικού και πρακτικού προγράμματος.

Η συνεργατική επιστημονική δραστηριότητα στα πλαίσια μιας επιστημονικής σχολής έρχεται σε ρήξη με την εργαλειακή αντιμετώπιση των «υφισταμένων» (φοιτητών, νέων ερευνητών, κλπ.) από τους προϊσταμένους τους. Σε ανιδιαστολή με την αντιμετώπιση της ομάδας μαθητών ως ιδιότυπο ιερακείο ο L.Vygotsky επέδειξε μια ριζικά διαφορετική στάση απέναντι στους μαθητές και συνεργάτες του. Σύμφωνα με τον D.Elkonin τον χαρακτήριζε «η σπάνια ικανότητα να σηκώνει, να ανακαλύπτει πίσω από την κάθε σκέψη κάτι το νέο, το προοδευτικό και να διορθώνει μερικές φορές παρατηρήματα. Πολύ καιρό εμείς δεν παρατηρούσαμε με ποιο τρόπο μορφοποιούσε, διατύπωνε τις μη επαρκώς διαμορφωμένες, αστόχαστες (ή απερίσκεπτες) σκέψεις μας και τις επέστρεφε ως δικές μας δημιουργικές ιδέες. Δε συνάντησα κανένα άν-

θρωπο, ο οποίος να μην ήταν υποστηρικτής της πατρότητας των ιδεών του όπως ο Lev Semenovitsch. Αυτή ήταν μια σπάνια γενναιοδωρία των ιδεών και το εύρος μιας προσωπικότητας, η οποία μοίραζε σε όλους τα πάντα. Οι ιδέες σαν ηφαίστειο ξεπηδούσαν από αυτόν» (Vygotskaya & Lifanova, 1996).

Αυτή η σινεργατική, συντροφική και προστασιακή σιάνση του L. Vygotsky απέναντι στους μαθητές του ακόμα και τότε που εμφανίστηκαν σημαντικές θεωρητικές διαφωνίες μεταξύ τους ήταν μια από τις βαθύτερες αιτίες της σταθερότητας και της απειρότητας που αυτοί επέδειξαν στην εφαρμογή του θεωρητικού προγράμματος της σχολής τους κατά τις δεκαετίες 1930 - 1950, όταν η πολιτισμική-ιστορική θεωρία ήταν ουσιαστικά απαγορευμένη. Η μελέτη της εμπειρίας της επιστημονικής σχολής του L. Vygotsky έχει τεράστια σημασία για την κατανόηση των συνθηκών και των προϋποθέσεων διαμόρφωσης ερευνητικών ομάδων που προωθούν την συστηματική επεξεργασία ενός ευρύτερου φάσματος ανοικτών προβλημάτων στη σφαίρα των κοινωνικών επιστημών.

Συμπεράσματα

1. Η δημιουργικότητα στην επιστήμη είναι ένα σύνθετο, πολυεπίπεδο πρόβλημα που είναι αδύνατον να κατανοηθεί δίχως μια συγκεκριμένη ιστορική διερεύνηση της αμοιβαίας συνάφειας κοινωνικών, επιστημονικών και ψυχολογικών διαστάσεων της διαδικασίας παραγωγής νέας γνώσης. Η δημιουργικότητα θα πρέπει να εξετάζεται ως διαδικασία που ξεδιπλώνεται σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και χώρο για την επίλυση συγκεκριμένων προβλημάτων που προκύπτουν στην κοινωνική πρακτική και στην επιστημονική έρευνα. Η δημιουργικότητα στην επιστήμη αποτελεί μορφή αλληλεπίδρασης του υποκειμένου και του αντικειμένου της γνωσιακής διαδικασίας, που συμβάλλει στην διαλεκτική υπέρβαση των αντιθέτων στα πλαίσια μιας αναπτυξιακής διαδικασίας.

2. Κατά τη μελέτη της ζωής και του έργου του L. Vygotsky διαφάνηκε η ουσιαστική επίδραση που ασκεί η σιάνση ζωής του ερευνητή στον προσδιορισμό του ερευνητικού πεδίου και της κατεύθυνσης της επιστημονικής δραστηριότητας. Η αγωνιστική σιάνση ζωής, η κοινωνική στράτευση και η αντιμετώπιση της κοινωνίας υπό το πρίσμα του ριζικού μετασχηματισμού της ανοίγει ευρύτατο φάσμα γνωστικών δυνατοτήτων για την πραγματοποίηση θεμελιωδών ερευνών στη σφαίρα των κοινωνικών επιστημών.

3. Ο δημιουργικός τρόπος σκέψης έχει κριτικό, ριζοσπαστικό προσανατολισμό. Η παραγωγή νέας γνώσης είναι αδύνατη δίχως την συστηματική κριτική εκτίμηση των μεθοδολογικών θεμελίων της επιστήμης, την ανάπτυξη της ικανότητας σύνδεσης των επιμέρους ζητημάτων στους τομείς της εφαρμοσμένης έρευνας με τα ανοικτά, κομβικά, θεμελιώδη επιστημολογικά

προβλήματα του συγκεκριμένου επιστημονικού πεδίου. Ο δημιουργικός ερευνητής έρχεται σε ρήξη με το θετικιστικό μοντέλο της επιστημονικότητας και προσανατολίζεται στα ανοικτά, ακανθώδη, περισσότερο προοπτικά ζητήματα, συνδυάζοντας τη βασική με την εφαρμοσμένη έρευνα, τη θεωρητική με την πρακτική δραστηριότητα. Η δημιουργικότητα στην επιστήμη οδηγεί στην υπέρβαση της στενής εξειδίκευσης και του εγκλωβισμού στα πλαίσια του υποδουλωτικού καταμερισμού επιστημονικής εργασίας. Η διεπιστημονικότητα, η ανάπτυξη της έρευνας στο μεταίχμιο διαφορετικών επιστημονικών κλάδων, όταν συνδυάζεται με βαθιά, συστηματική γνώση συγκεκριμένων γνωστικών αντικειμένων μπορεί να συμβάλλει στην ανάπτυξη καινοτόμων και πρωτότυπων προσεγγίσεων.

4. Η αναπτυσσόμενη δημιουργική επιστημονική δραστηριότητα αποτελεί ενοποίηση «κλασικού» και «ρομαντικού» τύπου σκέψης, συνθετικής και αναλυτικής θεώρησης του γνωστικού αντικείμενου και υπέρβαση της μεταφυσικής αντιπαράθεσης των παραπάνω προσεγγίσεων. Μια από τις κατευθύνεις για την πραγματοποίηση της εν λόγω υπέρβασης συνίσταται στην ανάπτυξη της νόησης μέσω αισθητηριακών απεικασμάτων, της σκέψης με εικόνες που αποτελεί πτυχή της κατηγοριακής απεικόνισης του αντικείμενου ως ενότητας πολλαπλών προσδιορισμών. Απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη του εν λόγω τύπου απεικόνισης της πραγματικότητας συνίσταται στην ανάπτυξη της παραγωγικής φαντασίας, της ικανότητας του ερευνητή μέσα από την μελέτη του επιμέρους και του μοναδικού να ανακαλύπτει το γενικό και το καθολικό. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο βρίσκεται το κλειδί για την κατανόηση της οργανικής σύνδεσης «συγκλίνουσας» (convergent) και «αποκλίνουσας» (divergent) σκέψης (Ξανθάκου, 1998. Sternberg, 1999. Τοττανε, 1994), της διαδικασίας αναζήτησης εναλλακτικών προσεγγίσεων και νέων συνδυασμών στην επιστήμη με την παραγωγή γόνιμων, πραγματικά καινοτόμων συνδυασμών και νέων γνώσεων στη βάση σχετικά περιορισμένου φάσματος δεδομένων.

5. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της δημιουργικότητας στην επιστήμη δεν είναι απλώς η ανάπτυξη της ανεξαρτησίας, της αυτονομίας σκέψης του επιστήμονα, αλλά ο συνδυασμός της ανεξάρτητης, πρωτότυπης πορείας του στην επιστήμη με την συνεργατική επιστημονική δραστηριότητα και την ένταξη σε μορφές συλλογικής έρευνας. Η ανάπτυξη της επιστήμης προϋποθέτει την σύνδεση της παρούσας, ζωντανής εργασίας των επιστημόνων με την συσσωρευμένη, νεκρή εργασία των προηγούμενων γενιών. Όμως, μια από τις σημαντικότερες ανάγκες που αναδεικνύονται στη σημερινή ιστορική συγκυρία ανάπτυξης της επιστήμης συνίσταται στην συλλογικοποίηση του υποκειμένου παραγωγής νέας γνώσης, στην μετάβαση από το «Εγώ» στο «Εμείς» στην οργάνωση της παρούσας, ζωντανής επιστημονικής εργασίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Allaxverdian, A., Moshova, G., Jourevish, A., & Jaroshevski, M. (1998). *Ψυχολογία της επιστήμης*. Μόσχα: Flinta.
- Barron, F. (1969). *Creative person and creative process*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Βυγκότσκι, Λ. (1988). *Σκέψη και γλώσσα*. Αθήνα: Γνώση.
- Cattell, R.B. (1963). *The personality and motivation of the researcher from measurements of contemporaries and from biography*. In C.W Taylor (Eds.), *The identification of creative scientific talent* (pp.36-152). New York: Wiley.
- Δαφέρμος, Μ. (2002). *Η πολιτισμική-ιστορική θεωρία του L. Vygotsky*. Αθήνα: Ατραπός.
- Δαφέρμος, Μ. (2003). «Μια απόπειρα μεθοδολογικής κριτικής των κοινωνιολογικών ερμηνειών της εκπαίδευσης». *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 129, 91-107.
- Φρόιντ, Σ. (1969). *Μια παιδική ανάμνησις του Λεονάρντο ντα Βίντσι*. Άπαντα (τ.1). Αθήνα.
- Galton, F. (1865). Hereditary talent and character. *Macmillan's Magazine*, 12, 157-166, & 318-327.
- Gorman, M. (1996). Psychology of science. In W. Donohue, & R. Kitchener (Eds.) *The Philosophy of Psychology* (pp. 50-65). London: SAGE Publication.
- Guilford, J. (1959). Three faces of intellect. *American Psychologist*, 14, 469-479.
- Γιλιένκωφ, Ε. (1976). *Τεχνοκρατία και ανθρώπινα ιδεώδη στο σοσιαλισμό*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Lee, V., Webberley, R., & Litt, L. (1987). *Νοημοσύνη και δημιουργικότητα*. Αθήνα: Κουτσουμπός.
- Λεοντιέν, Α. (1990). *L.S. Vygotsky*. Μόσχα: Prosvehenie.
- Λούρια, Α. (1982). *Στάδια του δρόμου, που έχω διανύσει*. Μόσχα: MGU.
- Λούρια, Α. (1995). *Τα στάδια ενός περασμένου δρόμου*. Μόσχα: MGU.
- Mansfield, R., & Busse, T. (1981). *The psychology of creativity and discovery*. Chicago: Nelson Hall.
- Maslow, A. (1968). *Toward a Psychology of being*. New York: Van Nostrand.
- Mayer, R. (1983). *Thinking, problem solving, cognition*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Mey, R. (1985). *The courage to create*. New York: Norton.
- Πατέλης, Δ. (1991). *Φιλοσοφική-μεθοδολογική ανάλυση του γίνεσθαι της οικονομικής επιστήμης*. Μόσχα.

- Πατέλης, Δ. (1995α). «Δημιουργικότητα». Στο *Φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό λεξικό* (τ.β', σ. 22). Αθήνα: Καπόπουλος.
- Πατέλης, Δ. (1995β). «Διάνοια και λόγος». Στο *Φιλοσοφικό και κοινωνιολογικό λεξικό* (τ.β', σσ. 59 – 61). Αθήνα: Καπόπουλος.
- Petronski, A. (1966). *Ιστορία της Σοβιετικής Ψυχολογίας*. Μόσχα: Prosvehenie.
- Sternberg, R. (1999). *Handbook of creativity*. United Kingdom: Cambridge University Press.
- Torrance, P. (1994). *Creativity: just wanting to know*. Pretoria: Benedic Books.
- Toulmin, S. (1978). The Mozart of psychology. *New York Review of Books*, (Sept.28), 25 (14), pp. 51 – 57.
- Vygotsky, L. (1983). *Συλλογή έργων* (τ. 1). Μόσχα: Prosvehenie.
- Vygotsky, L. (1991). *Η φαντασία και η δημιουργικότητα στην παιδική ηλικία*. Μόσχα: Prosvehenie.
- Vygotsky, L. (1996). *Ψυχολογία της ανάπτυξης ως φαινόμενο του πολιτισμού*. Μόσχα.
- Vygotsky, L. (1997). *Ζητήματα Παιδοψυχολογίας*. Σανκτ Πετερμπούργκ: Sojuz.
- Vygotskaya, G. & Lifanova, T. (1996). *Lev Semionovits Vygotsky. Ζωή, δραστηριότητα. Σκιαγραφώντας το πορτραίτο*. Μόσχα: Smisl.
- Ξανθάκου, Γ. (1998). *Η δημιουργικότητα στο σχολείο*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Yurevitsch, A. (2001). *Κοινωνική Ψυχολογία της επιστήμης*. Σανκτ Πετερμπούργκ.
- Zaragozaets, A. (1986). *Επιλεγμένα έργα στην Ψυχολογία* (τ.1). Μόσχα: Prosvehenie.

Psychology of scientific creativity (Case study: the formation of the cultural-historical theory of L. Vygotsky)

M. Dafermos¹

ABSTRACT

The article attempts a critical analysis of the main approaches on scientific creativity. Taking as example the life and work of L. Vygotsky it was attempted to analyze the effect of the 'attitude of life' of the researcher in the choice of the field of inquiring and of the direction of the scientific activity. Creativity is seen as a complex phenomenon and for its comprehension a concrete historical investigation of the reciprocal affinity of the social, the scientific and the personal dimensions on the process of knowledge production is essential. The developing, creative, scientific activity is presented as a «classic» or «romantic» type of thought, as synthetic and analytic theorizing of its subject matter.

KEY WORDS: *creativity, scientific activity, personality*

---

1. Department of Psychology, University of Crete
mdafermo@otecnet.gr